

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2'38

С. І. Дорошенко

ДО ПИТАННЯ ПРО СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ПІДСТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті констатовано, що з трьох підстилів офіційно-ділового стилю української мови детально описаний лише адміністративно-управлінський. Законодавчий і дипломатичний залишилися поза увагою дослідників. Через відсутність достовірних даних щодо, зокрема, законодавчого підстилю, лінгвістичні словники й підручники зі стилістики в загальних описах офіційно-ділового стилю подають перелік синтаксичних особливостей, які не властиві законодавчим актам. У розвідці проаналізовано такі невідповідності.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, підстилі офіційно-ділового стилю, законодавчий підстиль, синтаксичні особливості законодавчого підстилю.

Doroshenko S. I. To the Question of the Syntactic Features of the Legislative Substyle of the Ukrainian Language. *The article states that of the three substyles of the official and business style of the Ukrainian language only the administrative and managerial substyles have been described in detail, while the legislative and diplomatic ones have remained outside the researchers' interests. It is because of the lack of data regarding the legislative substyle that linguistic dictionaries and textbooks of stylistics wrongly attribute certain structures to the official and business style specific features. A far from unique example is the assertion that the official and business style demonstrates «widespread use of forms of imperative mood», which is not correct since this kind of imperativeness is alien to legislative texts.*

The purpose of the article is to show that it is erroneous to attribute syntactic units not peculiar to one substyle, in particular to the legislative one, to the specific features of the official and business style.

The lack of empirical research on the legislative substyle caused the existence of contradictory statements: in the opinion of some authors, there is a predominance of simple sentences in the official and business style, while according to others, the majority of sentences are composite. However, our analysis shows that in the texts of legislative acts, none of these types is dominant, so a simple or complex/compound sentence structure can not be considered a specific feature of the official and business style at all.

Our observations do not confirm the statement about the «high frequency of the use of ... sentences with ... participial (ditepryslivnykovyi) constructions».

Neither do our data corroborate the «high frequency of use of structures ... with the formants -но, -мо». In the texts studied, the use of sentences with forms ending in -но, -мо is 1%, which makes it impossible to consider them as a sign of the legislative

The identification of the specific syntactic properties of the legislative substyle presupposes the overcoming of contradictions in views on their distribution and further study of the functioning of syntactic units in all legislative and legal acts.

Key words: official and business style, legislative substyle, syntactic features of legislative substyle.

У сучасних енциклопедіях, лінгвістичних словниках, вишівських підручниках та електронних посібниках зі стилістики української мови усталений погляд, за яким в офіційно-діловому стилі визнають існування трьох підстилів: законодавчого (мова законів), дипломатичного (мова міжнародних документів), адміністративно-управлінського (ділові папери). На жаль, не всі вони набули розгорненого висвітлення. Увага спеціалістів зосередилась лише на адміністративно-управлінському підстилі, про що свідчать видані в останні роки монографії й підручники з ділового мовлення [9; 15]. У них детальному розглядові піддані лексичні й граматичні особливості писемного й усного ділового мовлення, реквізити та правила оформлення документів, окремо подаються зразки узвичаєних у діловій сфері словосполучень. Два інші підстилі – законодавчий і дипломатичний – не стали предметом аналізу ні в окремих студіях, ні в монографіях. Їхні специфічні мовні ознаки окремо не розглядаються ні в підручниках, ні в словниках. Це спричинилося до того, що серед найхарактерніших особливостей офіційно-ділового стилю називають такі, які не властиві законодавчому підстилю, а тому не можуть бути визнані загальними для цього стилю. Наприклад, твердження про те, що для офіційно-ділового стилю характерне «широке використання наказових форм» [10, с. 7], «переважання наказових форм дієслів» [16, с. 9], неприйнятне, оскільки спонукальні речення, які виражають наказ, розпорядження, постанову, неможливі ні в статтях Конституції, ні в текстах законів України.

Як виявилось, приклади невідповідності між потрактуваннями, репрезентованими в довідковій і навчальній літературі та реальністю, непоодинокі.

Мета розвідки – довести необґрунтованість віднесення до специфічних особливостей офіційно-ділового стилю синтаксичних одиниць, які не виявляються специфічними в законодавчому підстилі.

Джерельну базу спостережень склали: Конституція України, Кримінальний кодекс України, Господарський кодекс України, Сімейний кодекс України. Предметами аналізу не стали укази й постанови, функція яких не законодавча (формулювати й упорядковувати права й обов'язки громадян), а розпорядна, інакше – імперативна, не властива законодавчим жанрам.

Відсутність емпіричних досліджень законодавчого підстилю викликала суперечливі твердження про поширеність простих і складних речень: від визнання того, що «найхарактерніші для цього стилю речення – прості поширені» [10, с. 7], до того, що «структура речення у більшості ділових документів складна» [12, с. 565], що «у синтаксичній будові речень домінують складні конструкції з сурядним і підрядним сполученням речень та їх частин» [14, с. 48], що «переважають складні синтаксичні конструкції, особливо помітні у законодавчій документації» [8, с. 214], що «складні речення ... широко використовуються в офіційно-діловому мовленні» [3, с. 277]. Однак достовірність цих визнань не підтверджена ні цифровими, ні відсотковими показниками, що й змусило вдатися до проведення підрахунків.

Здійснені нами обчислення поширеності простих і складних речень у текстах законодавчих актів зводяться до таких даних:

№	Назви документів	Прості Речення	Складні речення
1	Конституція України	76%	24%
2	Кримінальний кодекс України	50,7%	49,3%
3	Господарський кодекс України	53,1%	46,9%
4	Сімейний кодекс України	49%	51%

Підрахункам піддавалися лише складні сполучникові речення – складнопідрядні і складносурядні – з огляду на те, що в поданих вище цитатах фігурували саме ці види складних структур.

Наведені дані засвідчують, що у трьох з чотирьох зіставлюваних текстів ні прості, ні складні речення не переважають і не домінують. Це означає, що жоден з типів речень не становить специфічної ознаки законодавчого підстилю, а відтак немає підстав називати їх серед своєрідних рис офіційно-ділового стилю. Обидва типи речень є власне лінгвальними засобами формування законодавчого підстилю.

Переваги простих речень над складними в незначному за обсягом текстів Конституції України (500 речень) недостатньо для надання їм статусу специфічних особливостей офіційно-ділового стилю. Специфічними в законодавчому підстилі робить їх незвичне для інших стилів структурне наповнення з розширеним набором однорідних членів.

Такими є прості речення:

а) з однорідними підметами: *Об'єктами прав інтелектуальної власності у сфері господарювання визнаються: – винаходи та корисні моделі...* [2, с. 67] (всього 9 однорідних членів речення; подібне на стор. 48, 106); [5, с. 41-46] (37 підметів); [6, с. 34-35] (9 підметів); [11, с. 7] (6 підметів);

б) з однорідними присудками: *Президент України: 1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави...* [5, с. 58] (усього 31 присудок, подібне на стор. 47, 68-69); [2, с. 47, 48] (по 8 присудків);

в) з однорідними додатками: *Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують: 1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади...* [5, с. 71] (7 додатків); [6, с. 45] (13 додатків).

На структури з однорідними підметами, присудками, додатками вказувалося у [10, с. 7]; [12, с. 566-567]; [16, с. 21].

До них доречно додати зразки простих речень з однорідними членами при узагальнювальних словах, як-от: *Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та у порядку, встановленому законом, можуть застосовувати до суб'єктів господарювання такі адміністративно-господарські санкції: вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф...* [2, с. 96] (12 однорідних членів); [2, с. 11] (9 однорідних членів).

В аналізованих текстах виявлені також складнопідрядні речення з незвичною для інших стилів кількістю однорідних членів речення. Однорідними у них виступають:

а) підмети: *Такими, що не мають судимості, визнаються: 1) особи, засуджені відповідно до статті 75 цього Кодексу, якщо протягом іспитового строку вони не вчиняють нового злочину...* [6, с. 34] (9 підметів); [2, с. 90] (8 підметів);

б) присудки: *Не можуть бути усиновлєвачами особи, які: 1) обмежені у дієздатності; 2) визнані недієздатними...* [11, с. 57] (8 присудків); [5, с. 88] (10 присудків);

в) додатки: *Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (статті 115-117), посягання на життя...* [6, с. 9-10] (17 додатків); [2, с. 66] (6 додатків); [5, с. 71] (7 додатків);

г) обставини: *Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі: 1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено; 2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років...* [5, с. 76] (9 обставин).

Поширеність таких простих і складних речень у всіх жанрах законодавчо-правових актів – специфічна особливість розглядуваного підстилю.

Характеризуючи офіційно-діловий стиль, окремі автори вказують на використання складнопідрядних речень «у більшості з підрядними причинами, мети, наслідку, умови» [1, с. 175]. Спостереження над текстами законодавчого підстилю засвідчують, що в усіх його жанрах найчастіше вживаються складнопідрядні речення з означальною підрядною частиною. Наприклад, серед усіх складнопідрядних речень означальних у текстах Конституції України – 72,9%, Кримінального кодексу України – 73,1%, Сімейного кодексу України – 71,2%, Господарського кодексу України – 72,1%. У значно меншій кількості представлені (в різних жанрах по-різному) умовні, часові, з'ясувальні, причини. Тому твердити про більшість їх використання немає достатніх підстав. Правомірніше визнати специфічними для розглядуваного підстилю речення з означальною підрядною частиною.

У визначеннях офіційно-ділового стилю різні автори вказують на «високу частоту вживання ... речень із дієприслівниковими і дієприкметниковими зворотами» [4, с. 196] і на те, що «серед дієслівних форм виділяються частотністю використання ... дієприкметники і дієприслівники» [7, с. 262]. Щодо дієприкметників, уживаних у своєму первісному – означальному – значенні та в ролі іменної частини складеного присудка, теза про високу частоту їх використання підтверджується нашими спостереженнями. Частотність їх уведення в законодавчі тексти має такі відсоткові показники: у Конституції України – 21%, Кримінальному кодексі – 31%, Господарському кодексі – 33%, Сімейному кодексі – 34%. Наведені дані вживання в законодавчих актах дієприкметників дозволяють визнати їх однією з ознак стилістичної норми законодавчого підстилю. Ці показники поширеності дієприкметників відрізняють розглядуваний підстиль від інших книжних стилів. Уживаність їх, наприклад, у філологічних жанрах наукового стилю менша вдвічі – 16%. Ще в одному книжному стилі – художньому – вона досягає лише 10-16%.

Заява ж про «широке використання» дієприслівників в офіційно-діловому стилі, про що йшлося в наведеній цитаті, є надмірним перебільшенням.

Справжній стан речей такий: у текстах 153 статей Конституції України (500 речень) виявлено лише чотири дієприслівникові звороти: *включаючи надання відпусток* (с.14), *беручи до виконання* (с.53), *заступаючи на цей високий пост* (с.57), *діючи в межах коштів* (с.69), що становить 0,8%; у статтях Сімейного кодексу України – 0,2%; у статтях Господарського кодексу України – 4%; у статтях Кримінального кодексу України – 2%. Незначний відсоток задіяних у текстах законодавчих документів дієприслівникових зворотів унеможливує визнання їх специфічними синтаксичними одиницями офіційно-ділового стилю. У його межах дієприслівникові звороти виконують роль загальнолінгвального засобу.

Проте в окремих текстах державних документів засвідчуються речення з використанням дієприслівникових зворотів як однорідних членів. Так, зокрема, побудована преамбула про прийняття Верховною Радою Конституції України:

*Верховна Рада України від імені українського народу – громадян України всіх національностей,
виражаючи суверенну волю народу,
спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом правом на самовизначення,
дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,
усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутнім поколіннями,
керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням,
приймає цю Конституцію – Основний Закон України.*

Подібна будова характерна і для тексту Акту проголошення незалежності України:

*Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,
– продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
– виходячи з права на самовизначення, передбаченого статутами ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
– здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України на створення самостійної української держави – України.*

Такі документи обраховуються одиницями, тому спиратися на них у визначенні ступеня використання дієприслівникових зворотів у синтаксичній будові законодавчих актів немає підстав. Про них слід говорити як про окремі жанри правової документації з такою будовою текстів.

Серед синтаксичних ознак офіційно-ділового стилю називають «високу частоту вживання інфінітивних конструкцій» [4, с. 196], «широке

використання односкладних речень, зокрема інфінітивних, безособових, що пояснюється імперативним характером документів» [7, с. 263]; [16, с. 16]. Щодо інфінітивних речень, то це твердження не можна віднести до законодавчого підстилю, адже в його жанрах не відзначено жодного інфінітивного речення зі значенням імперативності. Вони прийнятні для формування наказів, постанов, ухвал, що є жанрами адміністративно-управлінського підстилю, якому властива імперативність. Законодавчому підстилю така модальність чужа.

Що ж до безособових речень у законодавчих текстах, то в них уживаються лише такі, у яких головний член виражений формами на *-но*, *-то*. Однак твердження про «високу частоту вживання конструкцій ... з формами на *-но*, *-то*» [4, с. 196] слід визнати перебільшеним. В обстежених текстах виділено близько одного відсотка речень з безособово-предикативними формами на *-но*, *-то*. Низька частотність використання їх у законодавчих жанрах вказує на те, що функціонують вони як загальномовні засоби.

Отже, аналіз законодавчих текстів довів, що: а) ні прості, ні складні (складносурядні та складнопідрядні) речення; б) ні інфінітивні речення з імперативним значенням; в) ні дієприслівникові звороти; г) ні речення з дієсловами в наказовій формі; г) ні структури з безособово-предикативними формами на *-но*, *-то* – не становлять специфічних ознак законодавчого підстилю. Їхня функція – загальнолінгвальна.

Разом з тим встановлено, що до специфічних особливостей законодавчого підстилю належать прості і складні речення, ускладнені однорідними головними й другорядними членами речення, у тому числі й однорідними дієприслівниковими зворотами. Частотність використання дієприкметникових зворотів у будові законодавчих статей заслуговує на визнання їх властивими жанрам законодавчого підстилю.

Перелічені найхарактерніші синтаксичні особливості не єдині в розглядуваному підстилі. Це й актуалізує подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища школа, 1988. 360 с.
2. Господарський кодекс України. Одеса, 2003. 150 с.
3. Дудик П. С. Стилістика української мови. К.: Вид. центр «Академія», 2005. 367 с.
4. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. К.: Либідь, 2001. 224 с.
5. Конституція України. К., 2006. 122 с.
6. Кримінальний кодекс України. Харків, 2001. 165 с.
7. Мацько Л. І. Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови. К.: Вища школа, 2003. 460 с.
8. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. К.: Наукова думка, 1977. 236 с.
9. Плотницька І. М. Ділова українська мова в державному управлінні. 3-є вид. К.: НАДУ, 2011. 168 с.
10. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. К.: Либідь, 1993. 246 с.
11. Сімейний кодекс України. К.: Атіка, 2003. 78 с.
12. Сучасна українська літературна мова: стилістика / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1973. 588 с.
13. Українська мова. Енциклопедія. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. 750 с.
14. Чердиченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. К.: Рад. школа, 1962. 495 с.
15. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення: підручник. [Вид. 2-ге, доп. і перероб.] К.: Атіка, 2004. 592 с.
16. Особливості використання

офіційно-ділового стилю при оформленні різного виду ділових документів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://referat-ok.com.ua/dokumentoznavstvo-dilovodstvo/osoblivosci-vikoristannya-oficiino-dilovogo-stilyu> (доступно 08.01.2018).

Дорошенко Сергій Іванович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Вул. Блюхера, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: nataliador@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-9698-7094>

Doroshenko Serhii Ivanovych – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.